

Islám Világ

JENEY LÁSZLÓ¹

---

1 A világ regionális földrajza online tananyag 2020

Az Islám Világ Földünk egyetlen kultúrrégiója, amely két kontinensen helyezkedik el: Afrika északi és Ázsia délnyugati részén. *Földrajzi lehatárolásánál* a legfőbb – névadó – jellegzetessége, az iszlám vallás dominanciája kap kulcsszerepet. Az Islám Világhoz tartozó országok köre azonban nem azonos a világ iszlám többségű országaival, a kultúrrégió lakossága pedig a világ népességének közel egynegyedét kitevő több mint 1,5 milliárd iszlám hívővel, a muszlimokkal, akik a kereszténység után Földünk második legnagyobb vallási közösségét alkotják világszerte.

Az Islám Világ viszont egy *kompakt földrajzi kultúrrégió*, amelyhez nem tartoznak a távolabb fekvő országok, még ha jelentős muszlim népességgel is rendelkeznek. Így nem része például a délkelet-ázsiai Brunei (ahol az iszlám államvallás), Indonézia (amely egyébként a legnépesebb muszlim ország) vagy Malajzia, a dél-ázsiai Banglades (amely épp az iszlám vallás alapján vált el a hindu többségű Indiától), India

(ahol 14 százalékos kisebbségük ellenére így is 100 milliós nagyságrendben élnek muszlimok), a Maldív-szigetek, valamint az európai Bosznia-Hercegovina. Európában iszlám vallású még az albánok egy része és számos etnikai kisebbség (pl. csecsenek), és több európai nagyvárosban (pl. Moszkva) jelentős csoportot képeznek az Islám Világból érkező vendégmunkások (Angliában a pakisztániak, Németországban a kurdekésatorökök, Oroszországban a közép-ázsiaiak, Franciaországban pedig az észak-afrikaiak). Nem csak az Islám Világon kívül élnek muszlimok, de a kultúrrégióon belül is vannak olykor jelentős más valláshoz tartozó zsidó (pl. Izrael) és keresztény közösségek (pl. Libanon).

A kultúrrégió *észak-afrikai részéhez* tartoznak az Atlaszvidék, a Szahara és a Szudáni Tájöv országai. Az említett nagytájakkal azonban nem esnek egybe az államhatárok. Marokkót, Algériát és Tunéziát az *Atlaszvidék* országaiként emlegetik (igaz déli tartományaik – különösen

a mélyen délre elterülő Algéria esetében – már kiterjednek a szaharai homoksivatagra is). Líbia és Egyiptom már egyértelműen a *Szahara-országaihoz* tartoznak. Mauritánia, Mali, Niger, Csád és Szudán területén húzódik a Szahara és a Szudáni Tájöv határa, a térség legdélebbi országai (Gambia, Szenegál és Burkina Faso) pedig már teljes mértékben a *Szudáni Tájövhöz* tartoznak.

A kultúrrégió ázsiai része többé-kevésbé szinonim a Közel-Kelet, Elő-Ázsia, Délnyugat- vagy Nyugat-Ázsia földrajzi fogalmakkal. A térség etnikai-nyelvi szempontból meglehetősen vegyes, nagyvonalakban három karakteres egységre tagolható: arab, török és iráni.

1. Az arab területek közé tartozik az ún. „*Termékeny Félhold*”, mely egyrészt az Eufrátesz és a Tigris folyók mentén kifejlődött történelmi Mezopotámiát (Irak), másrészt a Földközi-tenger *libanoni–palesztin partvidékét* foglalja magába (Izrael/Palesztina, Jordánia, Libanon és Szíria). Az arab területek másik részét az Arab-félsziget országai alkotják (Bahrein, Egyesült Arab Emírségek, Jemen, Katar, Kuvait, Omán, Szaúd-Arábia).

2. A török és a vele rokon (azeri, kazah, kirgiz, türkmén, ujjur és üzbég) népek *Kis-Ázsiában* és a *közép-ázsiai Turkesztán* területén élnek (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Törökország, Türkmenisztán és Üzbegisztán).
3. Az *iráni nyelven beszélő népek* (afgánok/pástúk, beludzsiak, kurdok, oszétok, perzsák és tádzsikok) *országai* (Afganisztán, Irán, Pakisztán és Tádzsikisztán).

Az Arab Világ és az Iszlám Világ tehát nem azonos. Az *Arab Világ* szűkebb területi kiterjedésű, és két nagyobb egységre oszlik. Az egyik az Atlasz-vidéket és Líbiát magába foglaló *Magreb-térség*, amely arab szemszögből Nyugatot jelent („Dzsezirat el Magreb” = Nyugati-sziget, hiszen az Atlasz-vidékét a tenger, illetve a homoktenger szigeteli el a keletebbi arabok lakta területektől). A másik pedig *Masrik*, amely az Arab Keletet jelenti, hozzátartozik Egyiptom, és a Közel-Kelet arab országai („Termékeny Félhold” és az Arab Fél-sziget).

Az Iszlám Világ a legnagyobb kiterjedésű kultúrrégió, amely 25 millió km²-es kiterjedésével a Föld szárazulatainak 17 százalékára terjed ki (*1. ábra*). A kultúrrégió

jogrendszer és az írásrendszer (első abc) alapjait is.

Később azonban a föníciaiak is vazallusaivá váltak annak a fokozatosan megerősödő Perzsa Birodalomnak, amely Kr. e. VI. századtól a Közel-Kelet szárazföldi térségeinek nagy részére kiterjedt. Amikor Nagy Sándor mind a Perzsa Birodalmat, mind pedig Föniciát meghódította, az egykori föníciai gyarmatosítók észak-afrikai leszármazottai, a punok (a föníciai görög elnevezése phoinik) fejlett államot hoztak létre Karthágó székhellyel, amely azonban alulmaradt a Rómával szembeni rivalizálásban. A késő ókorban a Római Birodalom vált a korabeli világ civilizációs centrumává, amely kiterjedt a Földközi-tenger észak-afrikai és közel-keleti partvidékére is. Róma hanyatlását követően az egymással háborúskodó Bizánci és Perzsa Birodalom uralta a Közel-Keletet.

A kultúrrégió történetében – szó szerint – új időszámítás kezdődött a VII. századtól, amikor az Arab-félszigeten Mohamed próféta hatására megszületett az *iszlám* vallás. Az arabok a kalifák vezetésével (Mohamed helyettese, utódja, az iszlám vallás legfelső vezetője) viszonylag gyorsan meghódították az időközben meggyengült Bizánci és Perzsa Birodalmat és Észak-Afrikát, és erős

államot hoztak létre Damaszkusz központtal (Omajjád Kalifátus), ezzel az iszlám vallás is elterjedt a térségben. A VIII–XIII. század közötti időszakot (Abbászida Kalifátus) az iszlám aranykorának nevezik. Ebben az időszakban a Bagdad központú Iszlám Világ ugyanis gazdasági, tudományos és kulturális értelemben is megelőzte Európát. A prosperáló időszaknak a XI. századi kereszties hadjáratok, majd a XIII. századi mongol hódítás vetett véget, a kalifát az egyiptomi mamlúkok (eredendően török származású, iszlám vallású elitkatonának nevelt szolgák) vették magukhoz.

A XIV. századtól megerősödik a kis-ázsiai központú *Oszmán Török Birodalom*, amely fokozatosan kiterjed az Iszlám Világ jelentős részére. A XVI. század elejétől az egyiptomi (mamlúk) szultán legyőzésével az oszmán szultánok egyben az iszlám vallás legfelső vezetőjévé, kalifájává is váltak. Ekkor mind vallási, mind politikai értelemben Isztambul vált az Iszlám Világ centrumává, amely évszázadokon át meghatározó szerepet töltött be Európa történetében is. A vallási és politikai egység, a közigazgatásban a török hivatalos nyelvvé válása ellenére a különböző közösségek továbbra is saját nyelveiket használták (sokkal jelentősebb volt

a későbbiekben a nyelvi „civilizáció misszió” a franciák által uralt Atlasz-vidéken) (ROSTOVÁNYI ZS. 2002).

Észak-Afrika Török Birodalmon kívüli részein az iszlám vallást a szúfik (Nyugat-Szudánban) és a marabutok (Marokkóban) terjesztették, ahol muszlim királyságok jöttek létre (Szongháj Birodalom, illetve Marokkó). Nílusi-Szudánt a felső-egyiptomi arabok felől érte muszlim hatás (Fundzs állam). A XVII. században a Török Birodalom mellett független iszlám államként fejlődhetett még Perzsia (szafavida majd kádzsár dinasztia) és a közép-ázsiai kánságok, míg Afganisztán (más néven Koraszán) és Pakisztán területe pedig a kezdetben Kabul központú iszlám Mogul Birodalom részét képezte (a mogul farszi/perzsa nyelven mongolt jelent).

A XIX. századra az Iszlám Világ területén egyre jelentősebb befolyásra tettek szert az időközben megerősödő *európai gyarmatosítók*: Afganisztánban és főleg Pakisztánban az angolok, Közép-Ázsiában az oroszok, a Szahara és Szudán nyugati területein franciák. Az „Európa beteg emberének” tekintett Török Birodalom is fokozatosan veszített területeiből. A török szultán egyiptomi alkirálya gyakorlatilag függetleníti a nílusi és arábiai

területeket, ahol az időközben megerősödő európai nagyhatalmak is befolyást szereztek. Az Atlasz-vidéket a franciák, Egyiptomot és Nílusi-Szudánt az angolok, végül Líbiát az olaszok gyarmatosítják még az I. világháború előtt. A háború utáni területi rendezések során Törökország elveszíti a „Termékeny Félhold” területét is, amelyet a franciák és az angolok osztanak fel egymás között.

Az Iszlám Világhoz tartozó egykori gyarmati területek a XX. század második felében *függetlenedtek* (Egyiptom már 1922-ben). A közép-ázsiai országok viszont egészen 1990-es évekig, a Szovjetunió széthullásáig Moszkva irányítása alá tartoztak, azóta a régi iszlám vallási hagyományok és etnikai hovatartozás alapján egyre inkább a Közel-Kelet irányába reorientálódnak, igaz a vallási-etnikai konfliktusok fékezik a fejlődésüket.

Az Iszlám Világ politikai stabilitását alapvetően meghatározta a *zsidó vezetésű Izrael* 1948-as újjáalapítása Palesztina területén. Azóta több háborúra is sor került a zsidók és az arabok között. Míg a gazdaságilag, politikailag és katonailag igen befolyásos Izraellel szembeni feszült viszony általában valamennyi iszlám országot jellemzi (ha nem is egyforma mértékben), a Nyugat

(USA) irányába megnyilvánuló viszonyulás szempontjából jelentős eltérések mutatkoznak az Iszlám Világon belül.

Az *európai identitású Törökország* hídszerepet játszik az Iszlám Világ és Európa között. A Kemal Atatürk 1923-as modernizációja révén (köztársaság kikiáltása, iszlám helyett polgári törvénykezés bevezetése, köztársaság kikiáltása, latin abc, európai naptár) jelentősen a Nyugat felé fordult. Törökország tagja a NATO-nak, az OECD-nek, társult tagja az Európai Uniónak, mellyel jelenleg vámunióban van, és teljes jogú tagságot szeretne. Több ország *viszonylag nyugatbarát, demokratikus* vezetéssel rendelkezik, egyúttal kedvelt turistacélpontok is (pl. Egyiptom, Jordánia, Marokkó, Szaúd-Arábia vagy Tunézia). Egyes országokban az *instabil belpolitika* és/vagy a vallási hagyományokat romboló globalizációval erősebben szembeforduló *vallási fundamentalizmus, nyugat-(USA-)ellenesség* jellemző (közülük a népességszámából és fekvéséből hagyományos központi szerepet betöltő Irán a legbefolyásosabb, de ide tartozik pl. Afganisztán, Algéria, Irak, Libanon, Líbia vagy Pakisztán is). A feszültségek gyakran terrorista cselekményekben öltenek testet (a World Trade Center elleni

2001-es volt az egyik legnagyobb hatású). A XXI. század elején az amerikai indíttatású hadműveletek és a belső forradalmak (Arab Tavasz) hatására néhány befolyásos politikai vezető hatalma megdőlt (Husszein, Kadhafi, bin Láden), de a „demokrácia exportálása” nem bizonyult sikeresnek, az Iszlám Világ továbbra is a világpolitika forró pontjai közé tartozik.

Az iszlám vallásnak több irányzata is létezik. A muszlimok túlnyomó többségét alkotó, világiasabb *szunnita irányzathoz* tartozók szerint az iszlám jogrendszerének elsődlegesen a Mohamed és társai tanítását és cselekedeteit írásban rögzítő hagyományokra, a szunnára kell építenie. A mára kissé visszaszorult létszámú *síta irányzat* képviselői (Iránban államvallás, de jelen van Azerbajdzsánban, Bahreinben, Irakban és Libanonban is) szerint vitás kérdésekben a vallási vezető, az imám akár felül is írhatja a szunnát, hiszen ő Mohamed utódjának kijelölt, vele vérségi kapcsolatban álló Alinak a leszármazottja („sítai Ali” = Ali pártja). Egy napjainkra lecsökkent lélekszámú harmadik csoportot képeznek a *háridzsita irányzat* képviselői (Ománban államvallás), akik elsősorban a példaértékű életvitelt tartják elsődlegesnek a kalifa kiválasztásánál, nem pedig

a politikai (Mohamed társai vagy leszármazottai szerinti) kapcsolatot, így sokan hatalomellenesként is tekintenek rájuk (háridzsiták = kivonulók, akik kivonultak a síták és szunniták közötti ütközetből).

Az Iszlám Világ *hagyományos gazdálkodását* a kereskedelem és a kézműipar jellemzi. A száraz éghajlat és az állandó támadások miatt az Iszlám Világban ritkán jelent meg agrársiker, ami az európaihoz hasonló eredeti tőkefelhalmozódáshoz, *m a g á n t u l a j d o n h o z*, kapitalizmushoz vezethetett volna. Az agrárium a mediterrán partvidékekre, a sivatagos térségeken a folyómenti területekre és az oázisokra koncentrálódik. Délnyugat-Ázsia volt a géncentruma a gabonaféléknek, a szőlőnek és az olajfának, ezek mellett ma növénytermesztést a különböző szubtrópusi kultúrák (citrusfélék, datolya, gyapot) is kiegészítik (PROBÁLD F. 2008). Mivel az iszlám vallás tiltja a bor fogyasztását, a szőlőt és egyéb délgyümölcsöket gyakran aszalt formában dolgozzák fel és exportálják. Az állattenyésztést jobbra a (fél)nomád, extenzív juh és kecsketartás jelenti, a sertésenyésztés viszont elmarad, a tisztátalan állatnak tekintett sertés húsának fogyasztása ugyanis vallásilag szigorúan tiltott.

AXX. század második felében az Iszlám Világ több országában sikerrel jártak a szénhidrogénmezők feltárását célzó kutatások, a kőolaj- és földgázkincsnek köszönhetően ezek a gyakran igen ritkán benépesült országok az 1970-es évektől rendkívül gyors fejlődést könyvelhettek el. Az *olajgazdaságok* többségét napjainkban már a szénhidrogénbányászat határozza meg, amelyre csupán minimális feldolgozóipar települ. Az érintett országok kivételében még hangsúlyosabb, szinte kizárólagos a kőolaj és az ahhoz kapcsolódó finomítványok aránya. A kőolajexportáló országok az OPEC szervezeti keretein belüli összehangolt piacsabályozása révén a kőolaj világpiaci árának megemelkedése (pl. 1973-ban és 1979-ben) az olajgazdaságokat hirtelen egy olyan gyors bevételhez juttatta, amely nem a helyi lakosság szorgalmán és képzettségén alapult, és az országok többségében nem eredményezett tényleges társadalmi–gazdasági modernizációt.

Törökország kitűnik az Iszlám Világ többi országához képest a viszonylag *korán*, már az 1930-as években *megindított és sokoldalú iparával*. A kis-ázsiai ország fél évszázadon keresztül erős állami befolyással (etatizmus) az importhelyettesítés

gazdaságpolitikáját vallotta, amely egy sokoldalú, de kevésbé termelékeny iparszerkezethez és nemzetközi piacokon kevésbé versenyképes árucikkekhez vezetett. Az 1980-as években ezt azonban egy új, liberálisabb gazdaságpolitika váltotta fel, amely teret enged a magánszférának, a külföldi tőkének, az exportorientált iparágaknak és a turizmusnak.

Az Iszlám Világ több országa igen gyorsan népesedik, amelyben szerepet játszik, hogy a vallás elutasítja a születésszabályozást. Egyes országokban a térben meglehetősen koncentrált népességnövekedéstől elmarad a munkahelyek számának növekedése, a helyzetet valamelyest enyhíti a nagyszámú

vendégmunkás kiáramlása. Ezek egy része a fejlett világba (elsősorban Európába) vándorol, de jelentős mértékű az Iszlám Világon belüli migráció is elsődlegesen a gazdagabb, olajexportáló országok irányába (például egyiptomiak vagy törökök Líbiába, illetve a Közel-Kelet országaiba), ahol – szemben Európával – még a kulturális, vallási beilleszkedés sem okoz nehézséget, és sokszor a nyelvi különbségek sincsenek. Mindez enyhíti a hazai munkanélküliségen, és hazautalásaik jótékonyan járulnak hozzá országuk fejlődéséhez. Az iszlám vallás elutasítja a kamat ellenében történő pénzkölcsönzést, így a hazautalásokat jól szervezetten, saját iszlám pénzügyi rendszerükön keresztül bonyolítják le.

Irodalomjegyzék

- PROBÁLD F. 2008: Ázsia társadalomföldrajza. Bevezető áttekintés. – In: HORVÁTH G. – PROBÁLD F. – SZABÓ P. (szerk.): Ázsia regionális földrajza. – Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- ROSTOVÁNYI ZS. 2002: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban. – In: BALOGH A. (szerk.): Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika. – Budapest: Korona Kiadó